

Konrad Otwinowski

Obraz kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922–1939 na podstawie zbiorów ikonograficznych Muzeum Historii Kielc, jako przykład źródłowego charakteru obiektów muzealnych

---

Studia Muzealno-Historyczne 10, 149-172

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Konrad Otwinowski (Muzeum Historii Kielc)

Obraz kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922-1939 na podstawie zbiorów ikonograficznych Muzeum Historii Kielc, jako przykład źródłowego charakteru obiektów muzealnych¹

Kielce określane są mianem „Miasta Legionów”. Nazwa ta sięga korzeniami do wydarzeń z początku I wojny światowej, kiedy to 12 sierpnia 1914 r. Józef Piłsudski wkroczył do Kielc na czele strzelców z Pierwszej Kompanii Kadrowej. Było to pierwsze duże miasto, a zarazem jako stolica guberni pierwszy ważny ośrodek administracyjny na obszarze Królestwa Polskiego opanowany przez formację wojskową o polskim, narodowym charakterze. Tu 5 września 1914 r. na wzgórzach Szydłówka odbyła się uroczystość zaprzysiężenia żołnierzy 1 Pułku Piechoty Legionów Polskich, zasilonego ponad 900 ochotnikami z Kielecczynny².

„Tradycja legionowa” Kielc uległa ugruntowaniu w niepodległej Polsce, kiedy w mieście ulokowano garnizon odrodzonego Wojska Polskiego. Z mających go tworzyć oddziałów jako pierwszy, 31 marca 1919 r., przybył do Kielc batalion zapasowy 4 Pułku Piechoty Legionów (4 PP Leg.) pod dowództwem kpt. Mieczysława Kulikowskiego. Ostateczny kształt kielecki garnizon uzyskał we wrześniu 1922 r., gdy zakwaterowano pozostałe trzy bataliony 4 PP Leg. oraz nowo przybyły 2 Pułk Artylerii Polowej Legionów (dalej 2 PAP Leg.). W skład kieleckiego garnizonu weszły także pluton żandarmerii oraz rezydujące w mieście dowództwo 2 Dywizji Piechoty Legionów (2 DP Leg.)³. Pomimo słabej infrastruktury wojskowej (zwłaszcza jeśli chodzi o stan techniczny budynków, ciasnotę i warunki zakwaterowania żołnierzy w dawnych carskich i austriackich koszarach) jeszcze podczas walk o wschodnie rubieże Rzeczypospolitej i byt młodego państwa polskiego zapadła decyzja o rozmieszczeniu w Kielcach dwóch pułków legionowych, stanowiących elitę odrodzonego Wojska Polskiego, oraz dowództwa dywizji. Niewątpliwym związkiem z tą decyzją miał sentyment, jakim Kielce – określane nawet jako „[...] pierwszy uśmiech ukochanej, [...] pierwszy promień ранnego brzasku” – darzył Józef Piłsudski⁴.

Poprzez ścisły związek z lokalnym życiem społecznym, kulturalnym czy gospodarczym garnizon Wojska Polskiego stał się jednym z ważniejszych elementów organizmu miejskiego Kielc w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Stanowił ważny składnik miejscowego pejzażu, który dziś można starać się odtworzyć na podstawie ocalałych z zawieruchy dziejowej „pamiętek historycznych”⁵. Spośród zachowanych

1 Tekst powstał jako praca dyplomowa na Podyplomowym Studium Muzeologicznym na Uniwersytecie Jagiellońskim, pod kierunkiem prof. dr. hab. Jana Świącha.

2 U. Oettingen, *1. Pułk Piechoty Legionów Polskich w Kielcach 19 sierpnia – 10 września 1914 roku*, w: *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 18, 29.

3 J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk Piechoty Legionów*, Kielce 2007, s. 53, 54; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999, s. 6; T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki zakwaterowania garnizonu kieleckiego w okresie międzywojennym*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2010, t. II, s. 63; ciż, *2 Pułk Artylerii Lekkiej Legionów w Kielcach (1922–1939)*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. VII, s. 219.

4 „Gazeta Kielecka” 1921, nr 55 z 23 października, s. 2.

5 Wobec niedoprecyzowania i szerokiego zakresu terminu „pamiętki historyczne” autor zdecydował o jego

przedmiotów najbardziej przemawiającymi do wyobraźni są pamiątki ikonograficzne – fotografie⁶. Pokażna, bo licząca ponad 378 obiektów (w tym cztery albumy), kolekcja⁷ fotografii dokumentujących dzieje kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922–1939 znajduje się w zbiorach Muzeum Historii Kielc. Wspomniane fotografie są wpisane głównie do Księgi Inwentarzowej Historii, choć pewna ich część, zwłaszcza fotokopie, znalazła swe miejsce w pomocniczej Księdze Materiałowej⁸.

Utrwalone na fotografiach ulotne momenty pozwalają na dość dokładną rekonstrukcję głębokich powiązań i wzajemnych interakcji pomiędzy wojskiem a miastem i jego mieszkańcami. Niniejszy artykuł stanowi próbę uporządkowanej, problemowej prezentacji fotografii ilustrujących historię kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej, których kolekcja znajduje się w zbiorach Muzeum Historii Kielc. Dla przejrzystości prezentacji oraz ukazania rzeczywistej roli miejscowego garnizonu w historii międzywojennych Kielc omówienie zbioru ujęto poprzez następujące zagadnienia:

- udział żołnierzy w obchodach świąt i uroczystościach
- infrastruktura wojskowa w pejzażu miejskim
- garnizon jako animator lokalnego życia kulturalnego i sportowego
- codzienna służba
- indywidualne i zbiorowe portrety żołnierzy.

W ramach omawiania poszczególnych problemów-zagadnień odniesienia do konkretnych obiektów muzealnych znalazły swe miejsce w przypisach, gdzie podano tytuł, miejsce powstania, datowanie (w przypadku fotokopii jest to data powstania oryginalnej

---

ujęciu w cudzysłów. Najważniejszą cechą wyróżniającą tego typu obiekty jest ich określony kontekst historyczny. Mimo swej ogólności określenie „pamiątki historyczne” znalazło swe miejsce w polskim muzealnictwie poprzez umieszczenie go w tekście Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Zastosowana tu definicja zabytku ruchomego uwzględnia m.in.: „[...] kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, [...] numizmaty oraz pamiątki historyczne [podkr. autora], a zwłaszcza militaria [...], sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, [...] przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji”. Zob. Dziennik Ustaw z 2003 r. nr 162 poz. 1568. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 6 ust. 1 pkt. 2. Obszernej zagadnienie to zostało poruszone w: K. Otwinowski, *Zbiory kielczanina Stanisława Piotrowicza jako przykład prywatnego kolekcjonerstwa „pamiątek historycznych”*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. V, s. 211–217.

- 6 Pozostałe kategorie „pamiątek historycznych” związane z dziejami kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego znajdujące się w zbiorach Muzeum Historii Kielc, jak archiwalia, falerystyka, militaria, varia, opisano w znacznej mierze we wcześniejszych publikacjach. Zob.: *Okruchy historii – kolekcja Stanisława Piotrowicza. Katalog wystawy Muzeum Historii Kielc*, oprac. K. Otwinowski, Kielce 2014; tenże, *Pamiątki 4 Pułku Piechoty Legionów w zbiorach Muzeum Historii Kielc*, w: *4 Pułk Piechoty Legionów Polskich – historia i pamięć. W 100 rocznicę powstania*, red. J. Główska, U. Oettingen, W. Rutkowska, Kielce 2015, s. 211–220.
- 7 W tekście pojęcia kolekcja, zbiór czy zasób są stosowane jako synonimy w ich potocznym rozumieniu. Autor zdaje sobie sprawę, iż nie każdy zbiór spełnia warunek bycia kolekcją, którym jest gromadzenie obiektów zgodnie z wytycznymi porządkującej je ustalonej przez kolekcjonera idei (co wyklucza zbiory przypadkowych przedmiotów), a w skład zasobu muzealnego wchodzi pojedyncze, nietypowe obiekty, tworzące kategorie niedające włączyć się (przynajmniej czasowo) w skład jakiejś pozostającej w muzeum kolekcji. Zob. *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, red. K. Zeidler, Warszawa 2010, s. 115, 116; K. Pomian, *Zbieracze i osobliwość. Paryż. Wenecja XVI-XVIII wiek*, Warszawa 1996, s. 18.
- 8 Inwentarz materiałowy obejmuje obiekty powtarzalne, o mniejszej wartości materialnej i historycznej, gorszym stanie zachowania, które nie są muzealiami w myśl ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. Zob.: K. Zalasńska, *Pojęcie Muzealiów w prawie ochrony dziedzictwa kultury*, w: *Prawo Muzeów*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, Warszawa 2008, s. 22–30.

Il. 1. Pododdział 4 PP Leg. pod dowództwem kpt. Józefa Różańskiego podczas defilady na ul. Sienkiewicza, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w.

Il. 2. Artylerzyści 2 PAL Leg. defilujący przed marsz. Edwardem Rydzem-Śmigłym, Kielce, 16 października 1937 r.

Il. 3. Uroczysty poczęstunek w czasie wizyty Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w koszarach 2 PAL Leg., Kielce, 12 czerwca 1933 r.

Il. 4. Przegląd pododdziałów kieleckiego garnizonu dokonany przez Marszałka Józefa Piłsudskiego, Niwki Daleszyckie, 7 sierpnia 1926 r., fotografia z albumu pamiątkowego Franciszka Augustyna, podoficera 4 PP Leg.

fotografii), nr inwentarzowy fotografii lub albumu. Ze względu na ramy niniejszego tekstu oraz klarowność prowadzonego wywodu wybrano tu najciekawsze i najbardziej reprezentatywne dla omawianych kontekstów obiekty.

Najbardziej efektowny charakter posiada grupa fotografii przedstawiająca żołnierzy kieleckiego garnizonu podczas oficjalnych uroczystości. W II Rzeczypospolitej wojsko zobowiązane było regulaminem do udziału w uroczystościach organizowanych na terenie całego kraju z okazji świąt państwowych: uchwalenia Konstytucji 3 maja, Święta Wojska Polskiego (15 sierpnia), rocznicy odzyskania niepodległości (11 listopada) czy imienin marsz. Józefa Piłsudskiego (19 marca). Armia stanowiła także istotny element oprawy niektórych świąt kościelnych, m.in. procesji z okazji uroczystości Bożego Ciała. W Kielcach pododdziały reprezentacyjne 4 PP Leg. oraz 2 PAP Leg. (od 1932 r. 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów, 2 PAL Leg.⁹) po uroczystej mszy w kościele garnizonowym z towarzyszeniem orkiestry defilowały głównymi ulicami miasta¹⁰.

Niepowtarzalny, lokalny charakter miały doroczne obchody świąt pułkowych, przypadających w 2 PAP Leg./2 PAL Leg. na 12, a w 4 PP Leg. na 24 czerwca. Defilady „Czwartaków” uświetniał udział pułkowej orkiestry¹¹ (il. 1). Przemarsze 2 PAL Leg. ulicami miasta przyciągały tłumy kielczan widokiem armat i haubic¹² (il. 2) oraz reprezentacyjnych pododdziałów konnych¹³. Szczególnie uroczystą oprawę miały obchodzone w 1933 r. uroczystości 15-lecia 2 PAL Leg., na które do Kielc przybył wyjątkowy gość – Prezydent RP Ignacy Mościcki¹⁴ (il. 3).

Istotną datą w historii kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego stał się 8 sierpnia 1926 r. Tego dnia w Kielcach odbyły się obchody V Zjazdu Legionistów oraz zakończenie III Marszu Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej z udziałem Józefa Piłsudskiego. Oczywiście podstawę oprawy tych wydarzeń stanowiły uroczyste wystąpienia pododdziałów reprezentacyjnych 4 PP Leg. i 2 PAP Leg. oraz przedstawiciele dowództwa 2 DP Leg. Sześć fotografii dokumentujących te uroczystości oraz poprzedzający je przegląd pododdziałów kieleckiego garnizonu, dokonany 7 sierpnia przez Marszałka Piłsudskiego na poligonie w pobliskich miastu Niwkach Daleszyckich, znajduje się w albumie pamiątkowym należącym do podoficera 4 PP Leg. sierż. Franciszka Augustyna¹⁵ (il. 4).

9 W. Matwin, *Z tradycji bojowej 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów z Kielc*, Kielce 1999, s. 22.

10 Orkiestra i pododdziały reprezentacyjne 4 PP Leg. i 2 PAL Leg. przed kościołem garnizonowym podczas mszy świętej odprawianej z okazji imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego, Kielce, 19 marca 1933 r., nr inw. MHKi/H/908/87; Pododdział 4. PP Leg. przed kościołem garnizonowym podczas procesji w uroczystość Bożego Ciała, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/377; Werbliści i tamburmajor z orkiestry 4. PP Leg. podczas parady wojskowej na ul. Sienkiewicza, Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/378.

11 Orkiestra 4 PP Leg. przed składem mebli A.B. Ajzenberga przy ul. Sienkiewicza 41, Kielce, 1937–1939, nr inw. MHKi/H/386; Pododdział 4 PP Leg. pod dowództwem kpt. Józefa Różańskiego podczas defilady na ul. Sienkiewicza, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/15.

12 I dywizjon posiadał na uzbrojeniu armaty polowe wz.1897 kal. 75 mm. II i III dywizjon dysponowały haubicami wz.14/19 kal. 100 mm. W. Matwin, *Z tradycji...*, s. 23.

13 Artylerzyści 2 PAL Leg. defilujący przed marsz. Edwardem Rydzem-Śmigłym, Kielce, 16 października 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/61; Konny pododdział 2 PAL Leg. na pl. Wolności, Kielce, 1 poł. lat trzydziestych XX w.; nr inw. MHKi/H/908/65; Trębacz 2 PAL Leg. podczas defilady przed wejściem do parku miejskiego, Kielce, 2 poł. lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/75.

14 Pododdział 4 PP Leg. podczas przywitania Prezydenta RP Ignacego Mościckiego, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/381; Uroczysty poczęstunek w czasie wizyty Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w koszarach 2 PAL Leg., Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/1892; Konny pododdział 2 PAL Leg. defilujący przed trybuną honorową z Prezydentem RP Ignacym Mościckim, biskupem polowym Wojska Polskiego Józefem Gawliną i dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Juliuszem Zulaufem, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/2041/3.

15 Album pamiątkowy Franciszka Augustyna, podoficera 4 PP Leg., Polska – Niemcy, 1916–1943, nr inw.

Poczesne miejsce zajmują także uroczystości związane z fundacją i przekazaniem symboli dla obu wchodzących w skład kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego pułków. 8 lipca 1923 r. na pl. Wolności odbyła się uroczystość przekazania z rąk Inspektora Armii gen. Lucjana Żeligowskiego sztandaru ufundowanego przez Komitet Obywatelski dla 4 PP Leg. oraz proporców do trąbek sygnałowych (tzw. płomieni) dla 2 PAP Leg.¹⁶. Bardzo dobrze udokumentowanym fotograficznie wydarzeniem było uroczyste przekazanie i poświęcenie sztandaru 2 PAL Leg., który artylerzyści otrzymali z rąk marsz. Edwarda Rydza-Śmigłego, również na pl. Wolności, w dniu 16 października 1937 r.¹⁷.

Liczna asysta honorowa wystawiona przez kielecki garnizon towarzyszyła ostatniej podróży Józefa Piłsudskiego z Warszawy do Krakowa – podczas postoju specjalnego pociągu z ciałem Marszałka na dworcu w Kielcach¹⁸. 17 maja 1935 r. w trakcie symbolicznych uroczystości pogrzebowych Marszałka płytę pl. Wolności niemal w całości zajęły szeregi żołnierzy 4 PP Leg. oraz występujący konno artylerzyści z 2 PAL Leg.¹⁹. Tłumny udział ludności sprawił, iż była to jedna z najliczniejszych manifestacji patriotycznych w historii międzywojennych Kielc²⁰.

Znaczna liczba fotografii ukazujących żołnierzy kieleckiego garnizonu podczas oficjalnych wizyt i uroczystości zachowała się z obchodów 16 rocznicy odzyskania przez Polskę dostępu do morza, zorganizowanych 1 marca 1936 r. przez Zarząd Okręgu Radomsko-Kieleckiego Ligi Morskiej i Kolonialnej. Obchody te uświetnił swoją obecnością gen. Gustaw Orlicz-Dreszer – prezes Zarządu Głównego Ligi Morskiej i Kolonialnej²¹.

MHKi/H/1552. W przypadku tego eksponatu warto zwrócić uwagę na jego ozdobną oprawę. Powlekana tkaniną okładka albumu ozdobiona jest kompozycją złożoną z miniatury odznaki 4 PP Leg. oraz czterech złożonych w romby wstążek odznaczeniowych. Wewnątrz znajduje się 250 fotografii z lat 1916–1943. Przedstawiają one sierż. Franciszka Augustyna, członków jego rodziny oraz kolegów – żołnierzy z różnych formacji wojskowych (głównie 4 PP Leg.). Album ten stanowi przykład obiektu muzealnego, który jest nie tylko źródłem wiedzy o przeszłości, lecz także przedmiotem „biograficznym”, nacechowanym indywidualnymi znaczeniami tożsamościowymi przez pierwotnego właściciela, które są czytelne i dziś. Jest to zjawisko semiotycznego potencjału obiektów muzealnych jako nośników znaczeń i wartości. Zob. R. Tańczuk, *Ars colligendi. Kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalnej*, Wrocław 2011, s. 199, 200, 283.

- 16 *Księga Chwały Piechoty*, red. B. Prugar-Ketling, Warszawa 1937–1939, s. 477. Jediną pamiątką tego wydarzenia w zbiorach ikonograficznych Muzeum Historii Kielc są fotokopie przedstawiające oba płyty sztandaru 4 PP Leg., nr inw.: MHKi/Mat/2777/43; MHKi/Mat/2777/44.
- 17 Sztandar powstał w wyniku zbiórki społecznej kierowanej przez Obywatelski Komitet Fundacji Sztandaru dla 2 PAL Leg. Na czele komitetu stanął wiceprezydent Kielc mjr Bronisław Dorobczyński. Rodzicami chrzestnymi sztandaru zostali prezydent Stefan Artwiński oraz była senator i działaczka niepodległościowa Kazimiera Grunertówna. Zob. P. Zarzycki, *2 Pułk...*, s. 50–52. W zbiorach Muzeum Historii Kielc znajduje się 7 dokumentujących tę uroczystość fotografii, nr inw.: MHKi/H/106; MHKi/H/111; MHKi/H/908/67; MHKi/H/908/68; MHKi/H/908/69; MHKi/H/908/70; MHKi/H/908/71.
- 18 Warta honorowa przy trumnie Józefa Piłsudskiego na platformie kolejowej stojącej na dworcu kolejowym, Kielce, 17/18 maja 1935 r., nr inw. MHKi/Mat/351.
- 19 Widok na płytę pl. Wolności w kierunku północno-zachodnim podczas symbolicznych uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego, Kielce, 17 maja 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/84; Widok na płytę pl. Wolności w kierunku północno-wschodnim podczas symbolicznych uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego, Kielce, 17 maja 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/85.
- 20 Liczba uczestników uroczystości jest szacowana na około 20 tys. Zob. J. Osiecki, *Kieleckie ścieżki Józefa Piłsudskiego*, Kielce 1999, s. 65.
- 21 Muzeum Historii Kielc posiada 12 fotografii ukazujących sceny z powitania gen. Gustawa Orlicz-Dreszera na dworcu kolejowym w Kielcach oraz rautu wydanego na jego cześć w hotelu Bristol, nr inw.: MHKi/H/908/28; MHKi/H/908/29; MHKi/H/908/128; MHKi/H/908/129; MHKi/H/908/130; MHKi/H/908/131; MHKi/H/908/132; MHKi/H/908/134; MHKi/H/908/135; MHKi/H/908/136; MHKi/Mat/2777/2; MHKi/Mat/2777/3. Zob.: *Kalendarium historii Kielc do 1945 r.*, oprac. B. Tambor, Kielce

Z zachowanych w Muzeum Historii Kielc fotografii, przedstawiających najważniejsze w międzywojennych dziejach miasta uroczystości, wyłania się obraz wojska jako czynnika koncentrującego wokół siebie społeczeństwo. Obraz ważnego, zarówno z lokalnego, jak i ogólnopaństwowego punktu widzenia, spoiwa i animatora życia publicznego oraz symbolu młodej państwowości. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, iż już w XIX stuleciu wobec rozwoju tożsamości narodowej wielu nacji kolekcje „pamiątek historycznych” zyskały znaczenie, jako namacalna, materialna legitymizacja ruchów wolnościowych²². Podobną rolę nośnika i „gwaranta” przetrwania wartości oraz tradycji ogólnonarodowej, a także wyznacznika tożsamości dla społeczności „małej ojczyzny”, jaką dla wielu osób są Kielce, stanowi dziś zdeponowana w Muzeum Historii Kielc, utrwalona na fotografiach spuścizna po miejscowym garnizonie Wojska Polskiego przed wrześniem 1939 r.²³.

Obok zdjęć ukazujących kielecki garnizon podczas publicznych, otwartych dla ogółu społeczeństwa uroczystości, w zbiorach Muzeum Historii Kielc znajdują się fotografie żołnierzy świętujących we własnym gronie. Są to ujęcia wykonane w obrębie koszar czy kasyn. Wraz z licznym materiałem ikonograficznym dokumentującym arkana codziennej służby żołnierskiej fotografie te pokazują infrastrukturę wojskową umiejscowioną w pejzażu miejskim.

W ramach pokojowej organizacji Wojska Polskiego, w sierpniu 1922 r. po zakończeniu służby dozorowej na granicy polsko-litewskiej, 4 PP Leg. przybył do Kielc jako docelowego miejsca stacjonowania. Problemem stało się zakwaterowanie żołnierzy i oficerów. Zredukowany do dwóch batalionów pułk rozmieszczono w porosyjskich koszarach przy ul. Prostej i Młynarskiej (ob. Mielczarskiego), a także, po zaniechaniu użytkowania tych ostatnich, w obiektach przy ul. Mickiewicza (obecnie Głowackiego). Tabor ulokowano w stajniach przy ul. Zagórskiej. W 1925 r. podjęto budowę koszar na odległej o 3 km od miasta Bukówce. Po wybudowaniu bloku dla jednego batalionu oraz kuchni parowej prace zostały wstrzymane ze względu na brak lokalnych ujęć wody. Na skutek interwencji dowódcy pułku, płk. Bolesława Ostrowskiego, u wiceministra spraw wojskowych gen. Felicjana Sławoja-Składkowskiego wznowiono budowę koszar i wykonano ich podłączenie do sieci miejskich wodociągów. W 1935 r. do nowych koszar przeniósł się pułk z wyjątkiem jednego batalionu, który pozostał w starych budynkach przy ul. Prostej. Dodatkowo na Bukówce powstało osiedle dla rodzin oficerskich i podoficerskich, magazyny mobilizacyjne, warsztaty, wartownia z aresztem, oficerskie i podoficerskie kasyno, łaźnia, strzelnica i boisko sportowe²⁴.

Nieliczne ze znajdujących w zbiorach muzeum fotografie przedstawiają (i to jedynie fragmentarycznie) zabudowania koszarowe 4 PP Leg. przy ul. Prostej. Pozwalają one jednak dostrzec zły stan techniczny tych budynków²⁵ (il. 5). Brak jest fotografii ze

---

2012, s. 167.

22 Z. Żygulski jun., *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982, s. 61, 63.

23 Według Krzysztofa Pomiana muzeum pełni obecnie rolę miejsca kultu, w którym przedmiotem a zarazem podmiotem uczczenia jest społeczeństwo-naród. Prezentowane w muzeum kolekcje i tworzące je przedmioty są usytuowane w roli pośrednika-bramy pomiędzy odbiorcą (zwiedzającym), a niedostępnym dla niego, minionym światem. Zatrzymane na fotografii momenty z przeszłości wydają się doskonale ilustrować to twierdzenie. Zob. K. Pomian, *Zbieracze...*, s. 37, 62.

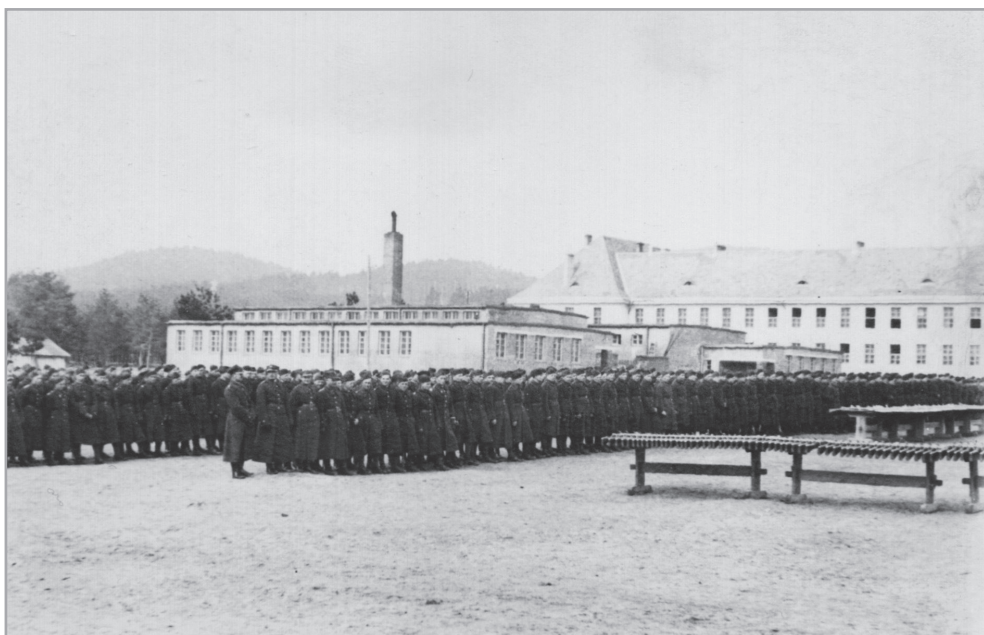
24 T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki...*, s. 69.

25 Pięciu podoficerów na dziedzińcu budynku koszarowego 4 PP Leg. przy ul. Prostej, Kielce, przed 1928 r., nr inw. MHKi/H/908/8; Grupa żołnierzy przed oknami budynku koszarowego 4 PP Leg. przy ul. Prostej, Kielce, 1929 r., nr inw. MHKi/H/908/12; Portret zbiorowy oficerów i podoficerów III batalionu 4 PP Leg. na dziedzińcu koszar przy ul. Prostej, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/40; 2 Kompania Karabinów Maszynowych 4 PP Leg. w Koszarach przy ul. Prostej, Kielce, 1928 r., nr inw. MHKi/H/1550/26.

Il. 5. 2 kompania karabinów maszynowych 4 PP Leg. w Koszarach przy ul. Prostej, Kielce, 1928 r.

Il. 6. Uroczystość wręczania broni rekrutom na placu apelowym w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 1935 r.

Il. 7. Żołnierze 4 PP Leg. podczas wigilijnego posiłku w koszarach na Bukówce, Kielce, 24 grudnia 1930 r.

Il. 8. Uroczystość pożegnania ppłk. Władysława Deca w kasynie podoficerskim 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 8 maja 1936 r.

wspomnianymi powyżej budynkami przy ul. Młynarskiej i Zagórskiej. Lepiej udokumentowany jest kompleks koszarowy na Bukówce. Poza ujęciami zabudowań koszarowych²⁶ (il. 6) znajdują się tu zdjęcia przedstawiające osiedle dla kadry podoficerskiej i oficerskiej²⁷ oraz plac ćwiczeń²⁸. Część fotografii umożliwia zapoznanie się z warunkami bytowymi żołnierzy. Odnaleźć na nich można wygląd sal mieszkalnych czy szkolnych²⁹ (il. 7). Szczególnie dobrze, przy okazji licznych uroczystości, utrwalone zostały wnętrza i wystrój oficerskiego i podoficerskiego kasyna³⁰ (fot. 8).

W zakresie obiektów użytkowanych przez 4 PP Leg. osobnego wspomnienia wymaga powstała na terenie koszar na Bukówce, istniejąca do dziś, replika drewnianej kaplicy spod Optowej. Jej pierwowzór powstał w 1916 r. na terenie zespołu ziemno-drewnianych umocnień polowych, nazywanych przez żołnierzy 4 PP Leg. „Osiedlem Rojowym”³¹. Kapliczka uwieczniana była na kliszy fotograficznej podczas odprawianych przy niej niedzielnych i świątecznych nabożeństw oraz mszy polowych, uświetniających uroczystości państwowe i pułkowe³².

Na przełomie 1921 i 1922 r. do Kielc przybył również 2 PAP Leg. Jako kwatery przydzielono dla pułku budynki po koszarach rosyjskiej artylerii w rejonie ul. Wrzosowej (tzw. koszary Fijałkowskiego) oraz budynki dawnych koszar austriackich i wojskowego szpitala weterynaryjnego w Dyminach. Ze względu na zły stan techniczny i niewygodny w dotychczas zajmowanych kompleksach koszarowych Ministerstwo Spraw Wojskowych w 1931 r. podjęło decyzję o budowie nowych koszar dla pułku na Stadionie w południowej części Kielc. Po zakończeniu pierwszego etapu budowy w 1936 r., część żołnierzy zakwaterowano w nowych obiektach. Kolejni zamieszkali tu jesienią 1937 r. Zaprzestano użytkowania starych budynków w Dyminach³³.

26 Przysięga żołnierzy 4 PP Leg. w koszarach na Bukówce, Kielce, 28 listopada 1937 r., nr inw. MHKi/H/385; Defilada pododdziału 4 PP Leg. w koszarach na Bukówce, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/908/18; Grupa oficerów przed wejściem do Dowództwa 4 PP Leg., Kielce, 1938 r., nr inw. MHKi/H/908/91; Widok głównego budynku koszar 4 PP Leg. na Bukówce (fotokopia), Kielce, 1931 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/53.

27 Osiedle mieszkalne dla oficerów i podoficerów 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, po 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/88; Domy podoficerskie 4 PP Leg. na Bukówce (fotokopia), Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/437.

28 Uroczystość wręczenia broni rekrutom na placu apelowym w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/22; Działon plutonu artylerii 4 PP Leg. przy armacie wz.1902/1926 i jaszczach amunicyjnych na placu ćwiczeń na terenie koszar na Bukówce, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/53.

29 Żołnierze 4 PP Leg. podczas wigilijnego posiłku w koszarach na Bukówce, Kielce, 24 grudnia 1930 r., nr inw. MHKi/H/380; Grupa żołnierzy 4 PP Leg. w jednej z sal szkolnych koszar na Bukówce, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/13.

30 Uczestnicy balu mikołajkowego w kasynie podoficerskim 4 PP Leg., Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/3; Uroczystość pożegnania ppłk. Władysława Deca w kasynie podoficerskim 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 8 maja 1936 r., nr inw. MHKi/H/908/5; Świecenie pokarmów przez kapelana 4 PP Leg. ks. płk. Stanisława Cieślińskiego w sali kasyna oficerskiego, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/6; Kadra oficerska 4 PP Leg. z dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Juliuszem Zulaufem w sali kasyna oficerskiego, Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/7.

31 Autorami projektu powstałej w 1916 r. kapliczki byli por. inż. Władysław Grzybowski i mjr inż. Andrzej Galica, którzy nadali jej podhalański charakter. W 1935 r. podczas budowy koszar na Bukówce postanowiono wykonać wierną kopię kapliczki z „Osiedla Rojowego”. W dzieło to włączyli się kielczanie, m.in. prezes Izby Skarbowej w Kielcach, który przekazał na budowę kapliczki 2 tys. zł. Zob. C. Jastrzębski, K. Otwinowski, M. Otwinowska, *Miejsca pamięci narodowej w Kielcach*, Kielce 2010, s. 82, 83.

32 Uczestnicy nabożeństwa przed kaplicą w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/908/26; Ks. płk Stanisław Cieśliński podczas kazania wygłoszonego przed kapliczką na Bukówce z okazji święta pułkowego 4 PP Leg., Kielce, 24 czerwca 1938 r., nr inw. MHKi/H/908/122.

33 P. Zarzycki, *2 Pułk...*, s. 6, 7; T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki...*, s. 69–71; T. Banaszek, *2 Pułk...*, s. 222,

Il. 9. Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej 2 PAP Leg. w koszarach na Kawetczyźnie, Kielce, 1931 r.

Il. 10. Żołnierze 2 PAL Leg. wtaczający armatę polową Schneider wz.1897 kal. 75 mm do budynku działowni na terenie koszar na Stadionie, Kielce, po 1936 r.

W zbiorach Muzeum Historii Kielc znajduje się niewielka liczba ujęć budynków użytkowanych przez 2 PAP Leg./2 PAL Leg. Jedynie na dwóch fotografiach widoczne są fragmenty drewnianych obiektów poaustriackich koszar w rejonie Kawetczyzna – Dyminy³⁴ (il. 9). Niewiele lepiej przedstawia się dokumentacja wizualna koszar przy ul. Wrzosowej³⁵. Głównie dzięki „fotoreporterskiemu zacięciu” żołnierzy stacjonujących na terenie kompleksu koszarowego 2 PAL Leg. na Stadionie w muzeum zachowała się nieco lepsza dokumentacja fotograficzna tego obiektu³⁶ (il. 10). Na szczególną uwagę zasługują tu fotografie wykonane jesienią 1939 r. przez nieznanego żołnierza niemieckiego, uwieczniające zlokalizowany w koszarach 2 PAL Leg. na Stadionie obóz przejściowy dla jeńców wojennych (Dulag – Durchgangslager für Kriegsgefangene)³⁷. Należy zaznaczyć, iż na wszystkich wymienionych powyżej zdjęciach budynki stanowią jedynie tło dla fotografowanych sytuacji czy osób. W przypadku 2 PAP Leg./2 PAL Leg. zupełnie brak kadrów przedstawiających pomieszczenia mieszkalne, służbowe czy nawet wnętrza kasyn.

Poza wymienionymi powyżej głównymi zespołami koszarowymi na obszarze miasta rozsiane były inne obiekty, stanowiące infrastrukturę garnizonową (pomniejsze budynki koszarowe, magazyny, składy, stajnie, budynki mieszkalne, placówki opieki zdrowotnej, budynki biurowe)³⁸. W Muzeum Historii Kielc zachowało się niewiele materiału ikonograficznego dotyczącego tych miejsc. Siedem fotokopii przedstawia fragmentarycznie – głównie od strony ogrodu – budynek przy ul. Kapitulnej 2 (obecnie siedziba Biura Wystaw Artystycznych), w którym w okresie międzywojennym mieściła się siedziba sztabu oraz pięciopokojowe mieszkanie dowódcy 2 DP Leg.³⁹. Niestety, w zbiorach muzeum brak jest archiwalnych zdjęć znajdującej tuż obok (ul. Kapitulna 4), istniejącej do dziś, dwupiętrowej kamienicy mieszczącej biura dowództwa dywizji. Zachowała się natomiast pojedyncza fotografia ukazująca fragment nieistniejącego obecnie tzw. Gmachu Leonarda – siedziby Wojskowego Szpitala Rejonowego⁴⁰.

223.

- 34 Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej 2 PAP Leg. w koszarach na Kawetczyźnie, Kielce, 1931 r., nr inw. MHKi/H/908/44; Dowódca 2 PAL Leg. płk dypl. Jan Bigo z grupą oficerów na terenie koszar na Kawetczyźnie, Kielce, 1936 r., nr inw. MHKi/H/1550/9.
- 35 Kadra oficerska i kursanci przed budynkiem Szkoły Podoficerskiej 2 PAP Leg., Kielce, ok. 1930 r., nr inw. MHKi/H/281; Żołnierze 2 PAL Leg. defilujący przed dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Juliuszem Zulaufem na terenie „koszar Fijałkowskiego”, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/1550/31; Prezydent RP Ignacy Mościcki na terenie „koszar Fijałkowskiego” podczas uroczystości pułkowych, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/2041/4.
- 36 Żołnierze 2 PAL Leg. w zimowym umundurowaniu wtaczający armatę polową Schneider wz.1897 i jaszczcze amunicyjne do działowni na terenie koszar na Stadionie, Kielce, po 1936 r., nr inw. MHKi/H/908/54; Żołnierze 2 PAL Leg. wtaczający armatę polową Schneider wz.1897 kal. 75 mm do budynku działowni na terenie koszar na Stadionie, Kielce, po 1936 r., nr inw. MHKi/H/908/59; Ogniomistrz Józef Minkus pełniący służbę przed budynkiem dowództwa 2 PAL Leg. (fotokopia), Kielce, 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/347.
- 37 „Fotoreportaż” z życia obozu jenieckiego liczy 11 fotografii (nr inw. od MHKi/H2129 do MHKi/H/2139), m.in.: Niemieckie ciężkie samochody ciężarowe Büssing-NAG 900 na terenie obozu przejściowego dla polskich jeńców wojennych na Stadionie, Kielce, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2129; Polscy jeńcy wojenni na terenie obozu przejściowego na Stadionie podczas przydziału odzieży, Kielce, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2132; Polscy jeńcy wojenni podczas inspekcji w obozie przejściowym na Stadionie, Kielce, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2135; Zdobyczne samochody ciężarowe polski Fiat 621 L oraz jeńcy wojenni na terenie obozu przejściowego na Stadionie w Kielcach, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2139.
- 38 Zob. T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki...*, s. 75, 76.
- 39 Fotokopie zdjęć portretowych żony, córki oraz współpracowników gen. bryg. Juliusza Zulaufa, wykonanych w latach 1935–1936, Skoroszyt z materiałami dotyczącymi gen. Juliusza Zulaufa, nr inw. MHKi/Mat/2813.
- 40 Żołnierze 4 PP Leg. i siostry PCK na dziedzińcu Gmachu Leonarda, Kielce, 1928–1933, nr inw.

Należy stwierdzić, że poważne inwestycje w wojskową infrastrukturę stanowiły niezwykle istotny czynnik pobudzający gospodarkę Kielc w okresie międzywojennym. Nie bez znaczenia dla lokalnego życia gospodarczego było także zapotrzebowanie garnizonu w zakresie usług rzemieślniczych czy zakupów żywności.

Obok budynków przeznaczonych na wyłączny użytek garnizonu, w Kielcach funkcjonowały obiekty będące w zarządzie wojskowym, lecz ze względu na swój charakter otwarte także dla ogółu społeczeństwa. Jako pierwszy z nich można wymienić, dość często uwieczniany obiektywem aparatu (przy okazji różnych świąt i uroczystości), kościół garnizonowy przy ul. Chęcińskiej – przystosowaną do tej funkcji dawną cerkiew prawosławną carskiego garnizonu⁴¹.

Chętnie odwiedzanym przez kielczan obiektem wojskowym było kino „Czwartak”⁴². Początkowo kino to zlokalizowane było na terenie koszar przy ul. Prostej, w 1927 r. zostało przeniesione do budynku u zbiegu ul. Sienkiewicza i Staszica⁴³.

Dzięki inicjatywie środowiska wojskowego, a zwłaszcza znaczącemu wsparciu dowódcy 2 DP Leg. gen. bryg. Juliusza Zulaufa, w 1935 r. Kielce zyskały wielofunkcyjny obiekt, będący lokalnym centrum kultury, sportu i wychowania patriotycznego, w postaci zaprojektowanego przez znanego architekta Edgara Norwertha gmachu Wychowania Fizycznego i Przystosobienia Wojskowego im. Józefa Piłsudskiego⁴⁴. Jedne z ciekawszych fotografii ukazują gen. Zulaufa podczas wizytacji budowy wspomnianego obiektu⁴⁵.

Istotnym aspektem kulturalnego wkładu kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w życie miasta przed 1939 r. była działalność muzyczna 4 PP Leg. Przy pułku funkcjonował chór, orkiestra oraz zespół mandolinistów⁴⁶. W zasobie ikonograficznym Muzeum Historii Kielc bardzo dobrze udokumentowana jest działalność „czwartackiej” orkiestry. Nie brak tu fotografii prezentujących skład orkiestry podczas parad, musztry, a nawet koncertów symfonicznych⁴⁷ (il. 11).

W Kielcach, jak w każdym mieście garnizonowym, istniały określone lokale, w których mogli przebywać wojskowi. Oficerowie z reguły uczęszczali do lokali wyższych kategorii, m.in. restauracji hotelu Bristol⁴⁸. W ciągu roku korpus oficerski i podoficerski

---

MHKi/H/1854.

41 Defilada członków Związku Strzeleckiego przed kościołem garnizonowym, Kielce, 1925–1935, nr inw. MHKi/H/1927; Pododdział 2 PAP Leg. i grupa cywili podczas uroczystości przed kościołem garnizonowym (fotokopia), Kielce, 2 poł. lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/Mat/2777/13; Pododdziały pułków kieleckiego garnizonu oraz cywile podczas uroczystości na placu przed kościołem garnizonowym (fotokopia), Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/15.

42 Kino „Czwartak” na rogu ul. Sienkiewicza i Staszica, Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/1978.

43 M. Bator, *Życie filmowe w województwie kieleckim do 1939 roku*, Kielce, 2013, s. 93; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 61.

44 J. Główna, *General Juliusz Zulauf – kielczanin z rozkazu*, w: *Kielce i kielczanie w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, Kielce 2005, s. 289, 290.

45 Sześć fotokopii przedstawiających gen. bryg. Juliusza Zulaufa z przedstawicielami wojska i władz miasta na budowie gmachu Wychowania Fizycznego i Przystosobienia Wojskowego im. Józefa Piłsudskiego, Kielce, 1934 r., Skoroszyt z materiałami dotyczącymi gen. Juliusza Zulaufa, nr inw. MHKi/Mat/2813.

46 J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 62; T. Banaszek, *Udział wojska w życiu społeczno-gospodarczym i kulturalnym Kielc w latach 1918-1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2012, t. IV, s. 102, 103.

47 Portret zbiorowy członków orkiestry 4 PP Leg., Truskawiec, 1929 r., nr inw. MHKi/H/372; Portret zbiorowy członków orkiestry 4 PP Leg. z dowódcą płk. Stefanem Jażdżyńskim, Kielce 1922–1930, nr inw. MHKi/H/374; Orkiestra 4 PP Leg. podczas defilady, Kielce, lata dwudzieste–trzydzieste XX w., nr inw. MHKi/H/379; Orkiestra 4 PP Leg. podczas koncertu w Domu Przystosobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego, Kielce, 1935–1939, nr inw. MHKi/H/1575.

48 Przyjęcie w restauracji hotelu Bristol z udziałem oficerów kieleckiego garnizonu, Kielce, lata trzydzieste XX w., nr inw. MHKi/Mat/2777/4.

Il. 11. Portret zbiorowy członków orkiestry 4 PP Leg. z dowódcą płk. Stefanem Jażdżyńskim, Kielce 1922–1930

Il. 12. Scena z balu z udziałem oficerów 4 PP Leg. (po prawej por. Leon Pająk z małżonką), przed 1939 r., fotografia z albumu pamiątkowego por. Leona Pajaka

Il. 13. Por. Tadeusz Rojek pokonuje przeszkodę na torze wyciągowym w czasie zawodów jeździeckich (fotokopia), Kielce, 1936 r.

Il. 14. Drużyna piłkarska Wojskowego Klubu Sportowego „Czwartak”, Gródek Jagielloński, 1929–1933

pułku organizował kilka większych reprezentacyjnych balów, a w karnawale również wieczorki taneczne. Bale rozpoczynały się przeważnie polonezem, który prowadził dowódca pułku⁴⁹ (il. 12).

W pułkach kieleckiego garnizonu prowadząc systematyczne szkolenie wojskowe wielką dbałość przykładano do rozwoju tężyzny fizycznej. Oprócz standardowej „zaprawy” żołnierskiej starano się stworzyć żołnierzom możliwość uprawiania wybranej dyscypliny sportowej. Oficerom przyznawano specjalne 14-dniowe urlopy sportowe⁵⁰. Od momentu przybycia do Kielc 4 PP Leg. oraz 2 PAP Leg. wystawiały do lokalnych rozgrywek drużyny piłkarskie. W 1923 r. powstał Wojskowy Klub Sportowy (dalej WKS) 4 PP Leg., który w 1929 r. przemianowano na WKS „Czwartak”. 11 stycznia 1934 r. po połączeniu z Klubem 2 PAL Leg. został on przekształcony w WKS Kielce. Obok piłkarskiej działały tu także inne sekcje: kolarska, bokserska, szermiercza, tenisowa, pływacka, lekkoatletyczna, hokejowa i jeździecka⁵¹.

2 PAL Leg. miał duży wkład w organizację konkursów hippicznych. Odbwały się one na torze wyścigów konnych, który z inicjatywy wojska powstał w południowej części miasta w ramach kompleksu obiektów sportowych pod nazwą Stadion⁵². W skład kompleksu wchodziło także: sześć boisk, korty tenisowe, basen, skocznia narciarska, tor saneczkowy. Perfekcyjne opanowanie jazdy konnej cieszyło się szczególnym uznaniem wśród kadry oficerskiej 2 PAL Leg. Świadczą o tym zachowane w zbiorach Muzeum Historii Kielc fotografie, przedstawiające uczestników i triumfatorów konkursów jeździeckich, m.in. por. Tadeusza Rojka⁵³ (il. 13).

4 PP Leg. największe sukcesy sportowe święcił w strzelectwie. W 1936 r. oficerowie pułku wygrali zawody strzeleckie Dowództwa Okręgu Korpusu nr X. Kpt. Józef Różański sięgnął po mistrzostwo świata w strzelaniu do figur olimpijskich z pistoletu. Jego postać widnieje w albumie zawierającym 39 fotograficznych reprodukcji karykatur kadry oficerskiej i podoficerskiej 2 DP Leg., autorstwa kpt. Mariana Kisielewskiego⁵⁴.

49 Sześć fotografii ukazujących sceny z balu z udziałem oficerów 4 PP Leg. znajduje się w albumie pamiątkowym por. Leona Pająka, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/285; Oficerowie 2 PAL Leg. (por. Tadeusz Rojek z małżonką, ppor. Bolesław Łącki, ppor. Mieczysław Dąbek) podczas balu w Domu Wychowania Fizycznego i Przystosobienia Wojskowego im. Józefa Piłsudskiego (fotokopia), Kielce, 1938 r., nr inw. MHKi/Mat/678.

50 F. Kusiak, *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992, s. 212.

51 M. Michniak, A. Pawłowski, *Świętokrzyska Encyklopedia Sportu*, Kielce 2004, s. 319–321; ciż, *Od Czwartaków do Korony-Kolportera... Historia piłki nożnej w Kielcach*, Kielce 2006, s. 7, 8; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 59, 60.

52 W grudniu 1925 r. ukonstytuował się Wojewódzki Komitet Wychowania Fizycznego w Kielcach z dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Aleksandrem Narbuttem-Luczyńskim na czele. Organizacja ta podjęła starania o budowę kompleksu sportowego na potrzeby wojska i ludności cywilnej, zlokalizowanego w południowej części Kielc. Główne prace przy budowie kompleksu zakończono w 1933 r. Zob. I. Ciosek, *Rola instytucji państwowych, samorządowych i organizacji społecznych w rozwoju wychowania fizycznego i sportu w Kielcach (1919–1939)*, Kielce 2004, s. 34, 102–108. Ponieważ pierwszym z wybudowanych obiektów było boisko piłkarskie z trybunami, cały kompleks sportowy, a w ślad za tym dzielnica miasta, uzyskały nazwę „Stadion”. Zob. A. Rządkowski, *2 Dywizja Piechoty Legionów – 2, 3, 4 Pułk Piechoty. Wielka Księga Piechoty Polskiej 1918–1939*, t. 2, Warszawa 2016, s. 75.

53 Żona gen. Juliusza Zulaufa – Zofia – podczas wręczania nagrody por. Tadeuszowi Rojkowi za zajęcie II miejsca w oficerskich zawodach konnych 2 PAL Leg., Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/1550/5; Por. Tadeusz Rojek odbiera nagrodę za zwycięstwo w zawodach jeździeckich z rąk prezydenta Kielc Stefana Artwińskiego (fotokopia), Kielce, 1936 r., nr inw. MHKi/Mat/677; Por. Tadeusz Rojek pokonuje przeszkodę na torze wyścigowym w czasie zawodów jeździeckich (fotokopia), Kielce, 1936 r., nr inw. MHKi/Mat/679.

54 Album plut. Stefana Micka – podoficera 4 PP Leg., zawierający reprodukcje fotograficzne karykatur żołnierzy 2 DP Leg., Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/394.

W zakresie fotografii dokumentujących życie sportowe garnizonu muzeum dysponuje ponadto: trzema zdjęciami przedstawiającymi drużynę piłkarską WKS „Czwartak”⁵⁵ (il. 14), sceną z zawodów lekkoatletycznych zorganizowanych wśród żołnierzy 4 PP Leg. w 1937 r.⁵⁶ oraz 13 ujęciami ze szkolenia narciarskiego zawartymi w albumie pamiątkowym oficera 4 Pułku i dowódcy plutonu wartowniczego, wystawionego w marcu 1939 r. przez 2 DP Leg. do obsadzenia Polskiej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte, por. Leona Pająka⁵⁷.

Wydarzeniami o złożonym sportowo-społecznym charakterze, w których organizacji czynny udział brali żołnierze kieleckiego garnizonu, były organizowane w latach 1924–1933 oraz 1935–1939⁵⁸ Marsze Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej. Sportowa rywalizacja 13-osobowych zespołów miała na celu utrwalenie w pamięci społeczeństwa historycznego wydarzenia, jakim był przemarsz strzelców z krakowskich Oleandrów do Kielc w sierpniu 1914 r.⁵⁹ W swoim zasobie Muzeum Historii Kielc posiada album pamiątkowy ofiarowany prezydentowi Kielc Stefanowi Artwińskiemu przez Związek Strzelecki Podokręgu Kieleckiego, który zawiera 19 fotografii z Marszy Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej z lat 1931–1933. Przedstawiają one głównie członków rywalizujących drużyn oraz witających ich na mecie w Kielcach przedstawicieli lokalnych organizacji, władz cywilnych oraz wojskowych⁶⁰.

Kolejna grupa fotografii pokazuje żołnierzy kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego podczas codziennej pracy. W okresie międzywojennym służba zasadnicza w piechocie trwała 18, natomiast w oddziałach artylerii, jako bardziej wyspecjalizowana, 25 miesięcy. Codzienna praca w koszarach przebiegała od godziny 8:00 do 17:30. W tym czasie żołnierze wykonywali przewidziane regulaminem zajęcia porządkowe, biurowe, dydaktyczne, a także szkolenia bojowe na placach ćwiczeń przy obiektach koszarowych oraz na terenie Biesagu, Bruszni, Czarnowa lub poligonu w podkieleckich Niwkach Daleszyckich⁶¹. Na zachowanych w muzealnej kolekcji ujęciach można zobaczyć żołnierzy podczas zbierek i apeli, zajęć poligonowych czy sprzątanania koszar⁶² (il. 15). Ze względu na widoczny sprzęt artyleryjski bardzo efektownie przedstawiają się fotografie z ćwiczeń 2 PAP Leg./2 PAL Leg.⁶³ (il. 16) oraz artylerii wsparcia 4 PP Leg.⁶⁴. Organizowane

55 Drużyna piłkarska Wojskowego Klubu Sportowego „Czwartak”, Gródek Jagielloński, 1929–1933, nr inw. MHKi/H/908/115; Portret zbiorowy członków drużyny piłkarskiej Wojskowego Klubu Sportowego „Czwartak” (fotokopia), Kielce, początek lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/Mat/435.

56 Zawody sportowe 4 PP Leg., Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/32.

57 Album fotograficzny por. Leona Pająka, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/285.

58 W 1934 r. ze względu na powódź obejmującą część trasy Marszu Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej został on odwołany. A. Malicka, *Marsze Szlakiem Kadrowki (1924–1939). Między polityką historyczną a ideą wychowania obywatelskiego*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. VII, s. 162.

59 Tamże, s. 153, 157; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 60.

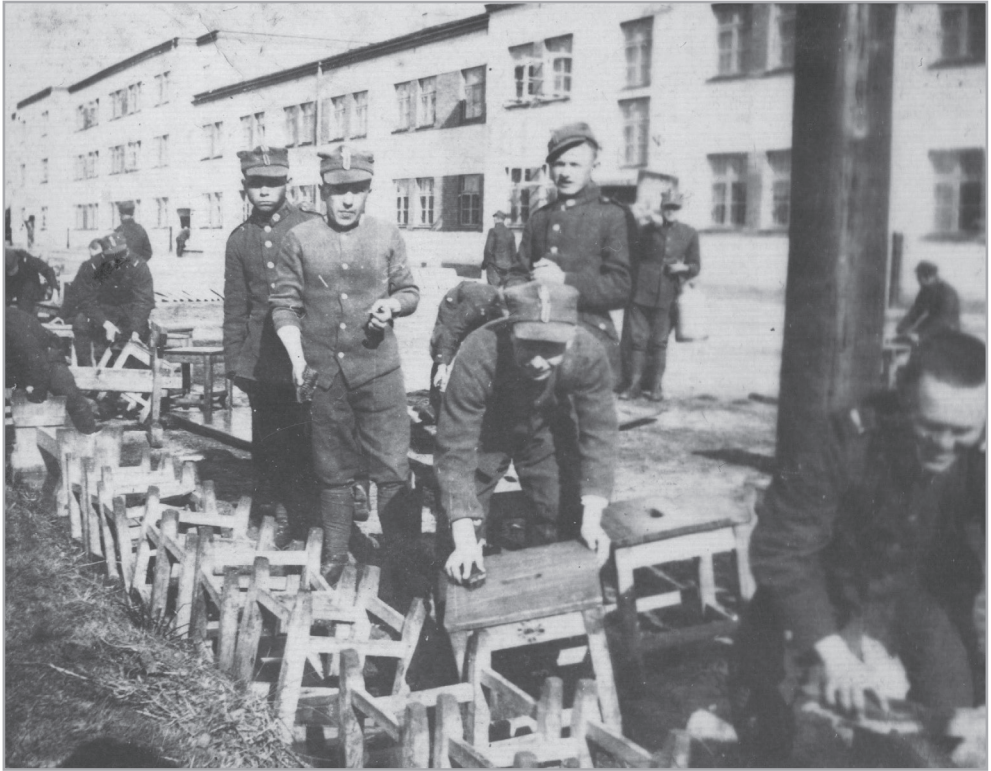
60 Album pamiątkowy ofiarowany Stefanowi Artwińskiemu przez Związek Strzelecki Podokręgu Kieleckiego, Kielce, 1933 r., nr inw. MHKi/H/1708.

61 K. Idzik, *Artyleria i piechota w Kielcach 1919–1939 na starej fotografii*, Kielce 2012, s. 22, 212. Powstały w 1923 r. poligon w Niwkach Daleszyckich określany był także jako Obóz Ćwiczeń Daleszyce. Zob. A. Rządkowski, *2 Dywizja...*, s. 72.

62 33 fotografie przedstawiające sceny z prac w koszarach (szkolenie z bronią, sprzątanie) oraz ćwiczeń poligonowych zawiera album fotograficzny należący do por. Leona Pająka; Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/285; Pięciu żołnierzy 4 PP Leg. przed wiejską chałupą, Niwki Daleszyckie, 1930 r., nr inw. MHKi/H/908/23.

63 Strzelanie z armat połowych Schneider wz.1897 kal. 75 mm na poligonie w Niwkach Daleszyckich, po 1923 r., nr inw. MHKi/H/908/57; Obsługa haubic wz.14/19 kal. 100 mm z 2 PAL Leg. podczas odpoczynku po strzelaniu poligonowym, Niwki Daleszyckie, 1932 r., nr inw. MHKi/H/2041/8.

64 Dwa działony plutonu artylerii 4 PP Leg. przy armatach wz.1902/1926 i jaszczach amunicyjnych na placu ćwiczeń na terenie koszar na Bukówce, Kielce, 1934 r., nr inw. MHKi/H/908/56.

Il. 15. Prace porządkowe w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, przed 1939 r., fotografia z albumu pamiątkowego por. Leona Pająka

Il. 16. Obsługa haubic wz.14/19 kal. 100 mm z 2 PAL Leg. podczas odpoczynku po strzelaniu poligonowym, Niwki Daleszyckie

Il. 17. Dowódca 2 PAL Leg.
płk dypl. Jan Bigo, Kielce, 1930-1937

Il. 18. Ppłk dypl. Zygmunt Berling i ks. płk Stanisław Cieśliński podczas uroczystości wręczenia odznaki pułkowej i dyplomu st. sierż. S. Woźniakowi z 4 PP Leg., Kielce, 1937-1938

Il. 19. Kompania ciężkich karabinów maszynowych 4 PP Leg., Kielce, koniec lat dwudziestych XX w.

Il. 20. Płk Antoni Wiktor Staich—dowódca piechoty dywizyjnej (od 8 września 1939 r. dowodzący całością sił dywizji) 2 DP Leg., Oflag II C Woldenberg, 1942 r.

1942
Oflag.

przed wrześniem 1939 r. wyjazdy oraz powroty z ćwiczeń na poligonach w Niwkach Daleszyckich, Powursku, Lidzie, dawały okazję do przemarszów obu kieleckich pułków ulicami miasta, co spotykało się z entuzjastycznym odbiorem mieszkańców⁶⁵.

Najzdolniejsi żołnierze służby zasadniczej mogli rozwinąć swe umiejętności podczas nauki w pułkowych szkołach podoficerskich lub na specjalistycznych kursach (łącznieści, obsługi ciężkich karabinów maszynowych, pionierów [saperów]). Od 1932 r. działały także Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy oraz Dywizyjny Kurs Instruktorski dla obsługi ciężkich karabinów maszynowych⁶⁶. Pamiątkami, które pozostały po działalności tych doskonalących rzemiosło wojenne instytucji są m.in. fotografie zbiorowe elewów wraz z instruktorami oraz kadry w trakcie prowadzonych zajęć i ćwiczeń⁶⁷.

W zasobie Muzeum Historii Kielc najliczniejszą grupę fotografii przedstawiających historię miejscowego garnizonu Wojska Polskiego stanowią portrety. Oficerowie i podoficerowie ze względu na zmiany przydziałów często przebywali w Kielcach jedynie przez okres kilku miesięcy. Mimo to ze względu na styl życia wynikający z wykształcenia, sytuowanie materialne oraz silnie rozwinięte poczucie patriotyzmu i związku z odrodzonym organizmem państwowym, należeli do ścisłej elity kulturalnej i patriotycznej międzywojennych Kielc. Wśród pozowanych lub spontanicznie wykonanych ujęć można odnaleźć zarówno żołnierzy służby zasadniczej, jaki i przedstawicieli zawodowej kadry oficerskiej i podoficerskiej. Nie brak fotografii ukazujących najbardziej znanych przedstawicieli obu kieleckich pułków oraz dowództwa 2 Dywizji, jak: dowódcy 2 Pułku Artylerii płk. dypl. Jana Bigo⁶⁸ (il. 17), przedostatniego dowódcy 4 Pułku Piechoty ppłk. dypl. Zygmunta Berlinga⁶⁹ (il. 18), lekarza 4 Pułku dr. mjr. Jana Bularskiego⁷⁰ czy dowódcy 2 Dywizji gen. bryg. Juliusza Zulaufa⁷¹.

Szczególnie cenne są pamiątkowe fotografie zbiorowe przedstawiające całe pododdziały (głównie poszczególne kompanie i baterie 4 PP Leg. i 2 PAP Leg./2 PAL Leg.) oraz kadrę stałą pułków⁷² (il. 19). Opatrzone umieszczonymi na odwrocie odręcznymi opisami, stanowią niejednokrotnie niezastąpione źródło historyczne, będąc punktem

65 Konna kolumna artylerzystów 2 PAL Leg. przejeżdżająca przez Rynek w drodze ze stacji kolejowej do koszar, Kielce, 1 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/2041/1.

66 J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 55, 57; W. Matwin, *Z tradycji...*, s. 37.

67 Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej przy 4 PP Leg., Kielce, 1927 r., nr inw. MHKi/H/908/25; Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej 2 PAP Leg., Kielce, 1928 r., nr inw. MHKi/H/908/62; Elewi Dywizyjnego Kursu Podchorążych Rezerwy przy 4 PP Leg. podczas strzelania z ręcznych karabinów maszynowych, Niwki Daleszyckie, czerwiec 1939 r., nr inw. MHKi/H/908/120.

68 Dowódca 2 PAL Leg. płk dypl. Jan Bigo, Kielce, 1930–1937, nr inw. MHKi/H/1550/20; Fotografia obozowa płk. dypl. Jana Bigo, Oflag IV C Colditz, 1939–1945, nr inw. MHKi/H/1550/22.

69 Ppłk dypl. Zygmunt Berling i ks. płk Stanisław Cieśliński podczas uroczystości wręczenia odznaki pułkowej i dyplomu st. sierż. S. Woźniakowi z 4 PP Leg., Kielce, 1937-1938, nr inw. MHKi/H/908/4; Płk Bolesław Ostrowski i ppłk dypl. Zygmunt Berling w otoczeniu oficerów i podoficerów przed wejściem do kasyna podoficerskiego 4 PP Leg. (fotokopia), Kielce, marzec 1937 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/23.

70 Badania lekarskie żołnierzy 4 PP Leg. u dr. Jana Bularskiego, Kielce, 1927–1939, nr inw. MHKi/H/908/11.

71 Gen. bryg. Juliusz Zulauf z żołnierzami przed kasynem oficerskim 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/20; Portret dowódcy 2 DP Leg. płk. Juliusza Zulaufa, Kielce, 1930–1932, nr inw. MHKi/H/908/102; Dowódca 2 DP Leg. gen. bryg. Juliusz Zulauf w swoim samochodzie, Kielce, 1932–1937, nr inw. MHKi/H/1550/2; Gen. bryg. Juliusz Zulauf podczas spaceru z córką Ireną na Stadionie, Kielce, 1934 r., nr inw. MHKi/H/1550/3.

72 Portret zbiorowy żołnierzy 1 baterii I dywizjonu oraz kadry oficerskiej 2 PAL Leg., Kielce, 1934 r., nr inw. MHKi/H/108; Kadra stała 2 PAP Leg., Kielce 1927 r., nr inw. MHKi/H/113; Portret zbiorowy oficerów i podoficerów 4 PP Leg., Kielce, 1931–1937; nr inw. MHKi/H/373; Kompania ciężkich karabinów maszynowych 4 PP Leg., Kielce, koniec lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/H/1550/27; Kadra oficerska 4 PP Leg. (fotokopia), Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/1576; Pluton ciężkich karabinów maszynowych 4 PP Leg., Kielce, po 1928 r., nr inw. MHKi/H/2039.

odniesienia do prac nad pozostałym materiałem ikonograficznym. Z tego samego względu poczesne miejsce w muzealnym zbiorze zajmuje pojedyncze tableau przedstawiające kadrę podoficerską 4 PP Leg. w 2 poł. lat dwudziestych XX w.⁷³ Widniejące tu 151 kartuszy z portretami podoficerów jest opatrzone nazwiskami, inicjałami imienia oraz stopniami wojskowymi, co pozwala na identyfikację podoficerów na licznych nieopisanych fotografiach. Tableau, wykonane w kieleckim zakładzie fotograficznym „Moderne”, oprócz swej wartości w charakterze cennego źródła historycznego odznacza się także dużymi walorami estetycznymi⁷⁴.

Większość z omówionego powyżej zbioru ujęć portretowych jest związana z żołnierzami obu kieleckich pułków legionowych. Bardzo nielicznie (z wyjątkiem gen. bryg. Juliusza Zulaufa) reprezentowana jest kadra dowództwa 2 Dywizji Piechoty⁷⁵ (il. 20) oraz żołnierze garnizonowego plutonu żandarmerii⁷⁶.

Przytoczona powyżej, krótka problemowa analiza znajdującej się w zbiorach Muzeum Historii Kielc dokumentacji fotograficznej dziejów kieleckiego garnizonu w latach 1922–1939 pozwala dostrzec, jak istotną rolę w życiu miasta w tym okresie odegrało Wojsko Polskie. Garnizon był dla mieszkańców Kielc symbolem, wokół którego koncentrowały się materialne i duchowe przejawy funkcjonowania odrodzonej państwowości polskiej. Każdego dnia na ulicach, w świątyniach, kinach czy teatrach kieleczanie spotykali licznych żołnierzy Wojska Polskiego, którzy stanowili barwny element krajobrazu i klimatu miasta. Powszechnie obecny w przestrzeni miejskiej mundur polskiego żołnierza zyskiwał na swej symbolice podczas szczególnych dla miasta uroczystości. Żołnierze, a przede wszystkim zawodowa kadra garnizonu, stanowili istotny element patriotycznej i kulturalnej elity ówczesnych Kielc. Warto zauważyć, iż to właśnie wojsko było jednym z głównych motorów rozwoju lokalnego życia kulturalnego, a nawet sportowego. Nie bez znaczenia pozostaje także rola, jaką kielecki garnizon odegrał w materialnym rozwoju miasta i jego gospodarki, m.in. poprzez znaczące inwestycje budowlane oraz codzienne funkcjonowanie rozbudowanej infrastruktury, która stała się nierozdzielalnym składnikiem tkanki miejskiej.

O znaczeniu obiektów dokumentujących udział armii w życiu międzywojennych Kielc świadczy fakt, iż na stałej ekspozycji Muzeum Historii Kielc, ukazującej całokształt dziejów miasta od okresu przedlokacyjnego (X/XI w.), jedna z ośmiu sal w całości jest poświęcona historii kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego przed II wojną światową. Obok broni, mundurów i odznak pułkowych, oryginalne lub reprodukowane w formie wielkoformatowych powiększeń fotografie stanowią tu podstawowy środek przekazu. „Garnizonowe” pamiątki, w tym znaczna liczba fotografii, stanowiły poważny odsetek eksponatów prezentowanych w 2014 r. w muzeum na wystawie czasowej *Okruchy historii – kolekcja Stanisława Piotrowicza*⁷⁷. Reprodukowany materiał ikonograficzny został

73 Tableau dowódcy 4 PP Leg. ppłk. Stefana Jażdżyńskiego i kadry podoficerskiej pułku, Kielce, 1921–1930, nr inw. MHKi/H/368.

74 Mamy tu do czynienia z obiektem, który może być wartościowany przez pryzmat bycia nośnikiem znaczeń (wartości narodowych, społecznych, źródłowo-historycznych), ale także wartości estetycznych. Jest to aksjotyczny aspekt funkcjonowania obiektów muzealnych. Zob. R. Tańczuk, *Ars colligendi...*, s. 204–209.

75 Wyjątek stanowią tu: portret płk. Antoniego Wiktora Staicha – dowódcy piechoty dywizyjnej (od 8 września 1939 r. dowodzącego całością sił dywizji) 2 DP Leg., Oflag II C Woldenberg, 1942 r., nr inw. MHKi/H/105, oraz fotografia portretowa dowódcy łączności 2 DP Leg. mjr. (na fotografii w stopniu por.) Stefana Prokopa, Polska, 1 poł. lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/H/701.

76 Pluton żandarmerii Wojska Polskiego stacjonujący na ul. Zamkowej w Kielcach (fotokopia), Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/12.

77 25 fotografii zaprezentowano tu w formie oryginałów, a 72 jako prezentację multimedialną. Zob. *Okruchy historii...*, s. 30–36, 88–90.

także podstawowym „budulcem” opracowanych w Muzeum Historii Kielc w 2012 i 2014 r. plaszowych wystaw plenerowych: *4 Pułk Piechoty Legionów* oraz *2 Pułk Artylerii Polowej Legionów / 2 Pułk Artylerii Lekkiej Legionów 1919–1939*.

Omówiony zbiór stanowi cenny materiał do badań nie tylko nad historią kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego, ale również dziejów polskiej wojskowości w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Potwierdzeniem tego są liczne kwerendy w tym zakresie, prowadzone w Muzeum Historii Kielc przez zawodowych historyków oraz pasjonatów przeszłości polskiego oręża⁷⁸. Należy podkreślić, że wspomniana kolekcja ma pewne braki, m.in. w zakresie udokumentowania wykorzystywanych przez wojsko budynków. Jednak w efekcie prowadzonych przez muzeum zakupów oraz dzięki wsparciu licznych darczyńców jej powiększanie i uzupełnianie ma progresywny charakter.

---

78 Przykładem może być tu kwerenda ikonograficzna przeprowadzona przez Dział Gromadzenia i Dokumentacji Muzeum Historii Kielc na potrzeby opracowania 2 tomu *Wielkiej Księgi Piechoty Polskiej*, poświęconego historii 2 DP Leg., która spowodowała wzbogacenie tego ogólnokrajowego popularyzatorskiego wydawnictwa o szereg unikatowych i dotychczas niepublikowanych fotografii. Zob. A. Rządkowski, *2 Dywizja...*

Konrad Otwinowski (Kielce History Museum)

Polish Army Kielce Garrison in the Years 1922-1939 on the basis of iconographic collections of the Kielce History Museum as an example of a source nature of museum exhibits

Kielce is frequently referred to as the 'City of Legions'. The term was popularized during the times of independent Poland, when a garrison of the recreated Polish Army was situated in the city. The garrison assumed its final shape in September 1922 when all 4 battalions of the 4th Infantry Regiment and the 2nd Field Artillery Regiment of the Legions stationed in Kielce. Additionally, the garrison included a platoon of military police and the command of the 2nd Infantry Division stationing in the city.

Thanks to its relation with local social, cultural or economic life the garrison of the Polish Army became one of the most important elements of the city organism in the interwar period. It constituted an important part of the local landscape, which can be recreated today on the basis of preserved historical memorabilia.

Among the preserved items the ones that most appeals to imagination include photographs. A large collection of photographs (378 museum objects) and photography albums documenting the history of the Kielce Garrison of the Polish Army in the years 1922-1939 can be admired at the Kielce History Museum. Fading away moments captured in the photographs allow to reconstruct in detail the deep interaction between the army and the city with its inhabitants. The present paper discusses the role of photographs illustrating the role of the Kielce garrison in the interwar period and discusses the role of the museum iconographic collections as an indispensable source material.

Keywords: Kielce History Museum, education, exhibitions, exhibits